

Soğuk Savaş Sonrası Siyasi, Sosyo-Ekonomik ve Askeri Açından Türkiye-İsrail İlişkileri

İskender KARAKAYA¹

Öz

Türkiye-İsrail ilişkileri geçmişten günümüze tarihsel açıdan birçok önemli süreç ve dönemi geride bırakmıştır. Tarihsel açıdan Osmanlı dönemine kadar uzanan ve 1948'de İsrail'in kurulması ile kurumsal nitelik kazanan ilişkiler, gerek Soğuk Savaş dönemi gerekse de Soğuk Savaş sonrası dönemde siyasi gerilimler ve stratejik işbirliği süreçleri ile karşılaşmıştır. Soğuk Savaş döneminde Türkiye-İsrail ilişkileri gerek küresel güçlerden gerekse de bölgesel güçler, yerel unsurlar ve meselelerden etkilenmiştir. İkili ilişkiler, 1950'lerde stratejik işbirliğine uzanmış, 1960'larda Arap-İsrail Savaşları ve Türkiye'nin Kıbrıs meselesine destek arayışı ve Filistin meselesinin ağırlığı ile şekillenmiş, 1990'lara kadar ilişkiler durağanlaşmıştır. Soğuk Savaş sonrası uluslararası konjonktürün ve İsrail-Filistin meselesindeki gelişmelerin de etkisi ile ilişkiler canlanmış ve 1990-2002 arası dönem "altın yıllar" olarak isimlendirilmiştir. 2000 sonrası ilişkiler siyasi anlamda krizler yaşasa da ekonomik anlamda görece korunmuş, ancak 2010 Mavi Marmara Baskını sonrası 2018'deki enerji jeopolitiğine kadar yeniden durağanlaşmıştır. Bu çalışmada Türkiye-İsrail ilişkilerinin, tarihten günümüze siyasi açıdan krizler yaşasa da ekonomik, askeri ve sosyo-kültürel perspektiften işbirliği sürecinde ilerleyebildiği, Soğuk Savaş sonrası iki ülkenin siyasi, ekonomik, askeri ve güvenlik alanında ortak çıkar tanımlamaları geliştirebildiği, bu durumun küresel (ABD, Rusya) ve bölgesel güçlerle (Mısır, Suriye, İran vb) ilişkilerini ve bölgesel sorunlara bakışımı (Filistin Meselesi vb.) etkilediği öne sürülmektedir. Çalışmada tarihsel süreç ve olaylar bu perspektiften ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İsrail, Filistin, Meselesi, ABD, Mavi Marmara

Turkey-Israel Relations in the Post-Cold War Political, Socio-Economic and Military Perspective

Abstract

Turkey-Israel relations have left behind many important historical processes and periods from the past to the present. The relations, which historically date back to the Ottoman period and gained institutional character with the establishment of Israel in 1948, faced political tensions and strategic cooperation processes both in the Cold War period and in the post-Cold War period. During the Cold War period, Turkey-Israel relations were affected by global powers, regional powers, local elements and issues. Bilateral relations extended to strategic cooperation in the 1950s were shaped by the Arab-Israeli Wars in the 1960s, Turkey's search for support for the Cyprus issue and the weight of the Palestinian issue, and the relations became stagnant until the 1990s. With the impact of the post-Cold War international conjuncture and the developments in the Israeli-Palestinian issue, relations were revived and the period between 1990 and 2002 was called the "golden years". Although the relations after 2000 experienced political crises, they were relatively protected economically, but after the 2010 Mavi Marmara Raid, they became stagnant again until the energy geopolitics in 2018. In this study, it is stated that Turkey-Israel relations have been able to progress in the process of cooperation from an economic, military and sociocultural perspective, even though they have experienced political crises from the past to the present, and after the Cold War, the two countries could develop definitions of common interest in the political, economic, military and security fields, and that this situation was global (USA, Russia) and regional powers (Egypt, Syria, Iran etc.) and its perspective on regional problems (Palestine Issue etc.) In this study, the historical process and events are discussed from this perspective.

Key Words: Turkey, Israel, The Palestine Problem, USA, Mavi Marmara

Atf İçin / Please Cite As:

Karakaya, İ. (2023). Soğuk Savaş sonrası siyasi, sosyo-ekonomik ve askeri açıdan Türkiye-İsrail ilişkileri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(ÖS), 186-200. doi:10.33206/mjss.1326963

Geliş Tarihi / Received Date: 13.07.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 24.09.2023

¹ Dr. Öğretim Üyesi. - Yozgat Bozok Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, iskenderkarakaya@gmail.com,

 ORCID: 0000-0002-6285-4568

Giriş

Tarihsel açıdan köklü bir geçmişe dayanan Türkiye-İsrail ilişkileri, geçmişten günümüze birçok önemli dönemi, süreci ve olayı geride bırakmıştır. Osmanlı dönemine kadar geriye giden ikili ilişkiler, 1948’de İsrail’in kurulması ve Türkiye’nin 1949’da İsrail’i tanıması ile kurumsal bir nitelik kazanmıştır. İkili ilişkiler gerek Soğuk Savaş sürecinde gerekse de Soğuk Savaş sonrası dönemde önemli kırılma anları yaşamıştır. Bu çalışmada Türkiye-İsrail ilişkileri Soğuk Savaş sonrası siyasi, sosyo-ekonomik ve askeri açıdan ele alınmıştır. Dönemsel olarak ilişkilere bakıldığında stratejik işbirliği, durağanlaşma ve siyasi ve ekonomik konuların farklı düzlemlerde birlikte ilerleyebildiği görülebilmektedir.

Soğuk Savaş döneminde Türkiye-İsrail ilişkileri bir dizi iniş ve çıkışla karşı karşıya kalmıştır. 1950’lerde her iki ülke Batı kampı ile beraber hareket etmiş, bölgedeki Sovyet etkisinden kaynaklanan endişeleri paylaşmış ve bu durum da işbirliği imkânlarını artırmıştır. Ortak askeri işbirliği ve istihbarat paylaşımı ikili ilişkileri güçlendirmiştir. İkili ilişkiler 1960’ların ortalarından sonra itibaren 1950’lere kıyasla olumsuz seyretmeye başlamıştır. Türkiye bir yandan Kıbrıs meselesi ile ilgilenirken Johnson mektubu sonrası ABD ile ilişkileri kötüleşmiş, diğer yandan 1967 Arap-İsrail Savaşı Altı Gün Savaşı’nın ardından hem Kıbrıs meselesine destek hem de Arap devletlerinin petrol ambargosundan etkilenmemek, hem de iç siyasetteki yükselen partilerin İsrail’i eleştirilmesi vb. nedenlerle Arap devletlerine yakın, İsrail’i eleştiren bir politika izlemeye başlamıştır. 1970’ler boyunca devam eden bu durağanlık, 1980’lerde bu sefer İsrail’in Filistin meselesinde tek taraflı politikaları Türkiye-İsrail ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Bu durum 1980’lerin sonuna kadar devam edecek, Soğuk Savaş’ın bitişi ile Türkiye – İsrail ilişkileri yeniden canlanma dönemine doğru evrilecektir.

Soğuk Savaş’ın sona ermesi, Sovyetlerin ortadan kalkması, İsrail-Filistin Barış Sürecinin tekrar canlanması, Türkiye-İsrail ilişkilerinde yeniden toparlanma ve canlanma dönemini başlatmıştır. Bu durumun ABD ile ilişkiler, Türkiye’nin AB giriş süreci ve aktif dış politika izleme isteği gibi nedenleri mevcuttur. 1990-2002 arası dönem Türkiye-İsrail ilişkilerinde siyasi, ekonomik, askeri ve sosyo-kültürel anlamda aktif bir süreci ifade etmektedir. Askeri ve ekonomik anlamdaki karşılıklı yapılan anlaşmalar 1996-1999 arası dönemin “stratejik işbirliği” veya “ilişkilerde altın yıllar” olarak da tanımlanmasına neden olmuştur. 1999-2002 arası dönem Türkiye’nin AB süreci, Adalet ve Kalkınma Partisinin iktidara gelişi, sivil reformlar ve askeri elitin siyasetteki gücünün azalması vb. nedenlerle tekrar durağan bir dönem olarak tanımlanabilir.

2002 sonrası Türkiye-İsrail ilişkilerinin, üç dönemde ele alınabileceği düşünülmektedir. 2002-2008 arası dönem İkinci İntifada ve Irak’ın işgali, Türkiye-ABD ilişkilerinden etkilenmiştir. 1999-2002 arası dönem bu geçmiş dönemin mirasını taşıya ve siyasi krizler yaşasa da Türkiye-İsrail ekonomik ilişkileri artarak devam etmiştir. Bu dönem Filistin Meselesinde yaşanan krizlere ve Ortadoğu’daki gerilimlere rağmen iki tarafın da askeri ve ekonomik ilişkileri sürdürmek istediği bir dönem olmuştur. 2008-2015 arası dönem Türkiye-İsrail ilişkilerinde bir kopuşu göstermektedir. İsrail’in Gazze’deki askeri operasyonları, Türkiye’de İsrail karşıtı söylemleri güçlendirmiş bu durum “alçak koltuk krizi” ve “Mavi Marmara Baskını” gibi krizlere neden olmuştur. Mavi Marmara Baskını sonrası ilişkiler kopmuş, siyasi ve diplomatik anlamda en düşük seviyede seyretmiştir. Ancak ABD’nin girişimleri ile Mart 2013’te İsrail’in Türkiye’den özür dilemeyi kabul etmesi ve Mavi Marmara Baskını ile alakalı mağdurlara tazminat talebini kabul edip 2016’da anlaşma yapması ilişkilerde toparlanma sürecini başlatmıştır.

Türkiye-İsrail ilişkilerinde 2015 sonrası toparlanma eğilimine rağmen ABD’nin 2018’de Kudüs’ü İsrail’in başkenti olarak tanıması ve büyükelçiliğini Tel Aviv’den Kudüs’e taşıma isteği, Türkiye-İsrail ilişkilerinde yeniden gerilime neden olmuştur. 2018 sonrası ikili ilişkiler siyasi anlamda düşük düzeyde seyretse de ekonomik anlamda görece kendini korumayı başarmıştır. İkili ilişkilerde canlanmaya neden olacak olay ise Rusya’nın Ukrayna’yı işgali sonrası Batı’nın Rusya’ya bağımlılığı azaltmak için alternatif yollar araması, Doğu Akdeniz’de İsrail’in Tamar ve Leviathan bölgelerindeki doğal gaz rezervlerinin Batı’ya boru hatları ile taşınması noktasında Türkiye’nin jeopolitiğinin öne çıkmasıdır. Bu süreçte ABD ve diğer aktörlerin girişimleri ile 2021 yılı ile Türkiye-İsrail ilişkileri toparlanma yoluna girmiştir. Bir başka ifadeyle ekonomik çıkarlar, siyasi durumu bir kez daha toparlayıcı rol oynamıştır. Bu çalışmada Türkiye-İsrail ilişkileri tarihten günümüze siyasi açıdan krizler yaşasa da ekonomik, askeri ve sosyo-kültürel perspektiften işbirliği sürecinde ilerleyebildiği, Soğuk Savaş sonrası iki ülkenin siyasi, ekonomik, askeri ve güvenlik alanında ortak çıkar tanımlamaları geliştirebildiği, bu durumun küresel (ABD, Rusya) ve bölgesel güçlerle (Mısır, Suriye, İran vb) ilişkilerini ve bölgesel sorunlara bakışını (Filistin Meselesi vb.) etkilediği öne sürülmektedir. Çalışmada tarihsel süreç, olgu ve olaylar anlatılmış ve dönemsel analizler yapılmıştır.

Soğuk Savaş Dönemi Türkiye – İsrail İlişkileri

Türkiye-İsrail ilişkileri köklü bir tarihi mirası barındırmaktadır. 14 ve 15. yüzyıllarda Avrupa’da ortaya çıkan Yahudi karşıtlığı ve başlayan Yahudi göçü sürecinde Osmanlı İmparatorluğu topraklarını Yahudilere açmış ve Osmanlı topraklarında güven içerisinde yaşamalarına imkân tanımıştır. Türkiye’de Yahudi topluluklarına karşı uzun süredir hoşgörü tarihi bulunmaktadır ve bu durum iki ülke arasında yakın ilişkiler kurulmasına katkı sağlamış ve çeşitli alanlarda iş birliğinin gelişimine olanak sağlayan bir kültürel zemin yaratmıştır (Baş, 2018, s.93). Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde 19. yüzyılın son dönemine kadar giden iyi ilişkiler süreci, 1897’deki İsviçre’nin Basel kentinde düzenlenen *Birinci Siyonizm Kongresi* sonrası bozulmaya başlamış, Yahudilerin, Filistin’de birtakım inançlara göre *vadedilen* topraklarda bir yurt kurma” düşüncesi Osmanlı İmparatorluğu tarafından kabul edilmemiş ve Filistin’e olan Yahudi göçüne sınırlamalar getirilmiştir. Ancak, Birinci Dünya Savaşı sonrası Osmanlı’nın Filistin ve Arap Yarımadasından çekilmesi sonrası İkinci Dünya Savaşı sonrası İsrail Devletinin 1948 yılında kuruluşuna kadar bölgede İngiltere hüküm sürmüştür (Bölükbaşı, 2011, s. 202-203; Uzer, 2011, s. 139-140).

İngiltere’nin İkinci Dünya Savaşı sonrası Filistin’den çekilme sürecinde Birleşmiş Milletlerin (BM) barış planları (azınlık ve çoğunluk planları) gündeme gelmiş, 14 Mayıs 1948’de İsrail’in kurulması sonucu İsrail ve Arap Devletleri arasında “1948 Arap-İsrail Savaşına” neden olmuş ve Araplar ve İsrail arasında dört büyük savaş ve günümüze kadar gelen çatışma, sorun ve anlaşmazlık süreci başlamıştır. Türkiye, İsrail Devleti’nin kurulduğu günlerde *bekle ve gör politikası* izlemiştir. BM’de İsrail’in kurulması konusunda olumsuz bir tavır takınmıştır. Buna neden olarak İsrail’in kurulmasının Ortadoğu’da barışa katkı sunmayacağı ve yeni kurulacak İsrail’in devletin Sovyet uydusu olabileceği düşünülmüştür. Türkiye 1948 Arap-İsrail Savaşı’nda tarafsız kalmıştır. Türkiye, 1948 yılında kurulan Filistin Uzlaşma Komisyonu’nun üç üyesinden birisi olsa da tarafsız bir tavır izleyerek Arap-İsrail Savaşı’na müzakereler yolu ile çözüm bulunması gerektiğini savunmuştur. Türkiye, İsrail’i 28 Mart 1949’da tanımıştır. Fransa ve İngiltere’nin İsrail’i tanımasından sonra Türkiye de İsrail’i tanıyan 43. ülke olmuştur. 1950 yılında İsrail ile kurulan üst düzey diplomatik ilişkiler ve karşılıklı elçilerin atanmasıyla ikili ilişkilerde yeni bir dönemi başlatmıştır (Özcan, 2016, s.801 – 802; Erhan ve Kürkçüoğlu, 2001a). Türkiye’nin İsrail’i tanıması ve ikili ilişkiler kurması temelde üç nedene dayandırılmıştır. Buna göre birinci olarak Türkiye, 1945 sonrası izlemeye başladığı Batı yanlısı dış politika sonucu İsrail ile yakın ilişkiler kurmak istemiş, İsrail’in Sovyet uydusu olmayacağı konusunda emin olmuş ve içeride muhalefetin Arap devletlerine yönelik eleştirileri etkili olmuştur. Bir başka ifadeyle Türkiye Filistin’in bölünmesi konusunda istekli olmamış ama diğer taraftan Batılı devletlerin yolundan giderek İsrail’i tanımıştır (Bölükbaşı, 2011, s. 206-206; Keleşoğlu, 2014).

Türkiye, İsrail ile 9 Mart 1950’de diplomatik ilişkiler kurmuştur. Bu gelişmenin nedenleri olarak, “iki ülke arasındaki batılı modernleşme açısından benzerliklerin bulunduğu; iki ülkenin de ABD ile yakın ilişkileri olduğu; Kore Savaşında Arap devletlerinin sergilediği tutumdan Türkiye’nin rahatsız olması; İsrail’in Türkiye ile ilişkilerin gelişimin önemsemesi” sayılabilir (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2001a, s. 642). Ancak, 1950’de Sovyet tehdidine yönelik olarak Türkiye, Irak, İran, Pakistan tarafından kurulan Bağdat Paktı, Türk-İsrail ilişkilerinde bir gerginliğe neden olsa da ikili ilişkiler kopmamıştır. Irak’taki Temmuz 1958 darbesi sonrası Bağdat Paktı, CENTO adını alacaktır. Ancak, Mısır’da Nasır’ın 1952’de iktidara gelmesi ve Süveyş Kanalı’nı millileştirmesi sonrası İsrail’in 29 Ekim 1956’da Mısır’a saldırması, ertesinde İngiltere ve Fransa’nın da Mısır’a müdahalesi sonrası Türkiye, İsrail’i kınamış, İngiltere ve Fransa’nın saldırısını eleştirerek Mısır’ın toprak bütünlüğünü savunmuştur. Türkiye-İsrail ilişkilerinin bir diğer konusu ise komünizme karşı mücadele ve Nasır benzeri Pan-Arap ideolojiyi besleyen devletlere karşı Ağustos 1958’de “Çevresel Paktın” kurulması olmuştur. Bir başka açıdan ele alındığında 1950-1960 arası Türkiye-İsrail ilişkileri dönem dönem sorunlarla karşılaşsa da Batı bloğu ekseninde konumlanmıştır (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2001a; Bölükbaşı, 2011; Özcan, 2016; Salık, 2016b).

Türkiye ve İsrail, 1950’ler ve 1960’larda, ortak olarak hareket edebilecek işbirliği alanları bulmuş ve ortak bir düşman olarak Sovyetler Birliği’ni görmüş, güvenlik, ticaret ve kültür gibi bir dizi konuda iş birliği yapmışlardır. Türkiye-İsrail ekonomik ilişkileri, 1950’lerde hükümetlerin desteğiyle başlamış olsa da bölgesel siyasete karşı duyarlılığını koruyarak 1980’lere kadar yavaş ilerlemiştir. 1956 Süveyş Krizi’nde diplomatik ilişkilerin düşürüldüğü dönemde, iki ülke arasındaki ticaret hacmi de önemli ölçüde azalmıştır. 1970’lere gelindiğinde, petrol krizleri ve Türkiye’de uygulanan ithal ikameci ekonomi politikalarının etkisiyle ticari ilişkilerde bir gelişme gözlenmemiştir. Bu faktörler ticari ilişkilerin önündeki engelleri oluşturmuştur Türkiye-İsrail ilişkileri 1970’ler ve 1980’lerde bozulmaya başlamıştır. Bunun en temel sebeplerinden birisi Türkiye’nin dış politikada daha fazla öncü olmaya başlaması ve İsrail’in bölgede izole bir hale gelmesidir (Sarıaslan, 2019, s.1066).

İsrail, Türkiye'yi Orta Doğu'da bir müttefik olarak görmüştür. 29 Ağustos 1958 yılında Türkiye ve İsrail askeri iş birliği anlaşması imzalamıştır. Hem Çevresel Pakt hem de askeri, ekonomik işbirliği antlaşmaları, İsrail'in Müslüman bir ülke ile askeri bir pakt imzalamasının ilk örneği olması bakımından önemlidir. Anlaşma, iki ülkenin istihbarat paylaşımı yapmasına ve birlikte eğitim imkânlarını paylaşmalarına olanak tanımış ve stratejik ilişkilerini sağlamlaştırmıştır. Soğuk Savaş döneminde, Türkiye ve İsrail askeri kabiliyetlerini artırmaya ihtiyaç duymuştur. 1960'larda savunma kabiliyetlerini güçlendirmek için Türkiye, İsrail'den askeri sistemler dâhil olmak üzere birçok teçhizat ve silahlar satın almaya başlamıştır. Bu askeri iş birliği, ikili ilişkilerde önemli bir kilometre taşı olmuştur (Goldschmidt, 2011; Özcan, 2016, s. 804).

1960 sonrası Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişimine etki eden birçok gelişme bulunmaktadır. Hem Kıbrıs'ta meydana gelen gelişmeler hem de 1964'te ABD Başkanı Johnson'un mektubu Türkiye'nin dış politika yaklaşımlarını etkilemiştir. Türkiye bir yandan iç siyasetteki gelişmelerden dolayı İsrail'e karşı olumsuz bir yaklaşıma bürünürken diğer taraftan Kıbrıs meselesi ve 1967 Arap-İsrail Savaşı sonrası Arap devletlerinin ambargolarından kurtulmak için Arap devletleri ile ilişkilerini iyi tutmak istemiştir. Türkiye, 1967 Arap-İsrail Savaşında kendi topraklarını Batılıların ve İsrail'in kullanmasına izin vermemiştir. 1969'da Mescidi Aksa'da meydana gelen yangın sonrası Arap devletleri ile ortak hareket edilmiş, hem 1967 Savaşı hem de 1973 Savaşından sonra alınan BM Kararları (242 ve 338) desteklenmiştir. Türkiye, 1973 Arap-İsrail Savaşında da topraklarının kullanılmasına izin vermemiş, Arap devletlerine yakın bir siyaset izlemiştir. Türkiye bu dönemde FKÖ'yü de tanımıştır. Bir başka deyişle 1960 sonrası Türkiye-İsrail ilişkileri bir durgunlaşma sürecine girmiştir. Burada hem 1960'ların ortalarından başlayarak 1970'ler boyunca devam eden ev Türkiye-İsrail ilişkilerini etkileyen Türkiye açısından parametreler tekrar altını çizmek gerekirse, Kıbrıs meselesinde destek arayışı, petrol ambargosunun dışında kalmak ve iç siyasette güçlenen İsrail karşıtlığı olacaktır (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2001b; Baş, 2018).

1980'li yıllarda Türkiye-İsrail ilişkileri 1970'lerdeki durgunluğu ve soğukluğu sürdürmüştür. Bu duruma bir yandan İsrail'in 1980'lerde izlediği tek taraflı politikalar neden olurken diğer yandan 1987'de başlayan İntifada olayları Türkiye'deki iç siyaseti de yakından etkilemiştir (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2001c). 1978'de Camp David Anlaşmaları ile Mısır ile barış yapan İsrail, 31 Temmuz 1980'de Kudüs'ü başkent ilan etmiş, 18 Ocak 1981'de Golan Tepelerini ilhak etmiş, Haziran 1982'de Lübnan'ı işgal etmiş ve devamında 1982'de Filistin'deki Şabra ve Şatilla kamplarına yapılan baskınlar ve Tunus'taki FKÖ hedeflerine yapılan saldırılar ilişkileri etkilemiştir (Özcan, 2005; Bölükbaşı, 2011).

Kudüs'ün başkent ilan edilmesi Türkiye'de büyük tepkiler uyandırmış ve iç siyasette MSP gibi partileri güçlendirmiştir. Türkiye, bu gelişmeden sonra İsrail'deki büyükelçisini geri çekmiştir. 12 Eylül 1980 Darbesi sonrası Türkiye'deki yeni yönetim Filistin Meselesini destekleyen açıklamalar. Türkiye, İsrail'in Haziran 1982'de Lübnan'da başlattığı saldırılar neticesinde uzun zamandır mücadele ettiği Ermeni Terör Örgütü ASALA gibi örgütlerle mücadele imkânı da bulmuştur. Ancak, Arap Devletlerini destekleme politikası Kıbrıs Sorununda Türkiye açısından kayda değer sonuçlar doğurmamıştır. 1987'de Batı Şeria ve Gazze bölgesinde İntifada (Ayaklanma) hareketi sonrası İsrail ile ilişkiler gerilmiş, 1988'de Filistin Devleti kurulmuş ve Türkiye bunu tanımıştır (Bölükbaşı, 2011, s. 213-214; Cleveland, 2008).

Bir başka ifadeyle, 1980-1990 arası Türkiye-İsrail ilişkileri, Türkiye'nin 1960'ların ortalarından itibaren ulusal ve uluslararası etkenlerle İsrail karşısında aldığı dış politika pozisyonu durgunlaşmaya başlamış ve bu durum İsrail'in tek taraflı adımları ile dönem dönem krizlere neden olmuştur. Ancak Türkiye, 1980'lerin sonlarına doğru ve 1990'larla beraber İsrail ile ilişkilerde "denge politikasına" dönme yolunda girişimlerde bulunmuş, Ortadoğu politikalarının yeniden düşünülmesi, ABD, AET ve komşularla canlanan ilişkiler ve Soğuk Savaş'ın da bitişi sonrası İsrail ile ilişkilerini yeniden yapılandırılmıştır (Mansfield, 2012).

Soğuk Savaş Sonrası Türkiye – İsrail İlişkileri

Soğuk Savaş Sonrası Türkiye – İsrail Yakınlaşmasının Nedenleri

Türkiye-İsrail ilişkileri Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Türkiye*İsrail ilişkilerinin 1990'lı yıllar süresince sergilediği gelişim Ortadoğu ölçeğinde en ilgi çeken bölgesel gelişmelerden biri olarak değerlendirilmektedir (Özcan, 2002, s.213). Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türkiye'nin bölgesel konumu bu durumdan önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu durum Türkiye'nin küresel anlamda stratejik öneminin yeniden değerlendirilmesine yol açarken, Batı merkezli bir bölgesel güvenlik sürecinde Türkiye'ye değerli bir konum kazandırmıştır. Diğer yandan Doğu Akdeniz ve Basra Körfezi'nde meydana gelen güç boşluğunun Batı tarafından doldurulmak istenmesi, Türkiye'nin bölgesel konumunu yeniden tanımlaması ihtiyacını doğurmuştur. Bu durum daha önceden bölge

gelişmelerine mesafeli yaklaşan Türkiye'nin bu tavrında değişiklikler meydana getirmiştir (Özcan, 2016, s. 811).

1990'da Türkiye İsrail ile yeniden büyükelçi düzeyinde diplomatik ilişki kurmaya başlamıştır. Türkiye-İsrail ilişkilerinin yeniden canlanmasında beş neden ön plana çıkmıştır. Birincisi; 1991 Madrid Zirvesi ile başlayan İsrail-Filistin Barış Sürecinin Türkiye tarafından önemsenmesidir. İkincisi; Ermeni ve Rum lobilerine karşı, Yahudi lobisinin desteğine duyulan ihtiyaç olmuştur. Üçüncüsü; Türkiye'nin 1991 sonrası Irak, İran ve Suriye ile ortak sorun yaşaması bu devletlerle arası iyi olmayan İsrail'i Türkiye'ye yakınlaştıyordu. Dördüncüsü; Türkiye'de Refah Partisinin yükselişine karşı Türkiye içerisinde buna karşı olan grupların İsrail ile ilişkileri önemsenmesidir. Beşinci ve son olarak ise, ABD'nin Irak'ın Kuveyt'ten çıkarılması sonrası ortaya attığı "Yeni Dünya Düzeni" tartışmalarında bölgesel açıdan müttefiklere duyduğu ihtiyaçtan dolayı Türkiye ve İsrail ön plana çıkmaktaydı Erhan ve Kürkçüoğlu, 2001d, 568-569).

1990 – 2002 Yılları Arası Türkiye- İsrail İlişkileri

Türkiye-İsrail ilişkilerinde, 1970'lerde durgunlaşma ve soğumaya bırakılan süreç, 1980'lerde de devam etmiş ancak, 1990 sonrası Soğuk Savaş'ın bitişi ile ilişkilerde yeni bir dönem başlamıştır. Soğuk Savaş'ın bitişi ile 1990'lar boyunca ilişkileri iki döneme ayırmak mümkündür. 1991-1996 arası yıllar Türkiye-İsrail ilişkilerinde, 1980-1990 arası dönemdeki durgunlaşmadan toparlanmaya doğru evrilmiştir. İki ülke arasındaki 1996–2002 arası dönem ise *ilişkilerde altın çağ* olarak nitelendirilmiştir. Bir başka deyişle Soğuk Savaş döneminde iki ülke siyasi, askeri, ekonomik ve sosyo-kültürel açılardan yaşanan krizlere rağmen iş birliği olanaklarını hep canlı tutmaya çalışmış ve 1990'larla beraber bu ilişkiler "stratejik işbirliği" düzeyine doğru evrilmiştir (Özcan, 2016; Erkmen, 2005).

1990'lı yıllar önemli jeopolitik değişimler ve bölgesel yeniden konumlanmanın yaşandığı bir dönem olarak ön plana çıkmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Türkiye bölgesel stratejilerini gözden geçirmeye başlamış ve müttefiklerini çeşitlendirmeye yönelmiştir. Bu bağlamda Türkiye, İsrail'i Orta Doğu'da önemli bir aktör olarak tanımış ve İsrail ile ilişkilerinde daha pragmatik bir yaklaşım benimsemeye başlamıştır. Bu dönemde ilişkilerin normalleştirilmesi için diplomatik çabalar sarf edilmiş, Ankara ve Tel Aviv'de büyükelçiliklerin açılmasıyla sonuçlanmıştır. 1990'lı yıllar Türk-İsrail ilişkilerinin gelişmesine ve stratejik bir iş birliği kurulabilmesine olanak sağlamıştır. Bu dönemde Filistin meselesinde olumlu gelişmeler yaşanmış, aynı zamanda Türkiye, Soğuk Savaş'ın ardından başlayan I. Körfez Savaşı'nın etkisiyle belirginleşen PKK tehdidi ve iç siyasi çekişmelerle karşı karşıya kalmıştır. Bu dönemde güvenlik odaklı dış politika büyük ölçüde ordu inisiyatifi tarafından belirlenmiş ve Türkiye-İsrail ilişkileri o zamana kadar en yoğun dönemini yaşamıştır (Sarıaslan, 2019, s. 1068).

1990 – 1996 Yılları Arası Türkiye – İsrail İlişkileri

Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri İsrail'in Ortadoğu'da takip ettiği politikalar nedeniyle dalgalı bir seyir yaşasa da 1990'lı yıllarda iki ülke ilişkileri 1990- 1996 arası gelişim göstermiştir. 1990–1996 yılları arası iki ülke arasındaki ilişkiler "siyasi ve askeri (güvenlik) boyutu" olmak üzere iki düzlemde ele alınabilir.

1990-1996 Yılları Arası İkili İlişkilerin Siyasi Boyutu

Siyasi açıdan; iki tarafın karşılıklı büyükelçilik misyonlarını aktif hale getirmesi ve büyükelçilerin karşılıklı atanması ilişkilerdeki temas ve görüşmeleri hızlandırmıştır. Türkiye bir yandan 1980'lerden beri devam ettirdiği *Filistin Davasına* sahip çıkma refleksini (Türkiye 1988'de Filistin Devletini resmen tanımıştır) sürdürürken diğer yandan İsrail ile siyasi ilişkilerini göz ardı etmemiştir. 1991'de meydana gelen Saddam'ın Kuveyt'ten çıkarılması ile patlak veren Körfez Krizi ise, Türk-İsrail siyasi ilişkilerini yoğunlaştırmıştır (Erkmen, 2004).

Diğer taraftan 1991 Madrid Barış Konferansı ile başlayan barış süreci, Türkiye'nin hem İsrail hem de Filistin ile diplomatik temaslarını hızlandırmıştır. İlerleyen süreçte 1992'de İsrail Cumhurbaşkanı Herzog, İspanya'dan Türkiye'ye Yahudi Göçünün 500. Yılı etkinlikleri kapsamında Türkiye'ye gelmiştir. 1992 ve 1993 yıllarında Türk ve İsrail Turizm ve Dışişleri Bakanları karşılıklı ziyaretlerde bulunmuşlardır. Madrid Sürecinin bir neticeye varamaması sonrası başlayan süreç, 1993'te Oslo-1 Antlaşmaları ile sonuçlanmıştır. 1992-1994 arası İsrail ve Türkiye arasında istihbarat, askeri, güvenlik, ekonomi, telekomünikasyon, enerji ve fiber optik alanlarında anlaşmalar imzalamış, Manavgat Suyu'nun İsrail'e satışı söz konusu olmuş, TSK'ya ait 54 adet F-4'ün modernizasyonu ile alakalı Türkiye-İsrail görüşmelerde bulunmuştur. 1993'te Turgut Özal'ın ölümü üzerine cenazesine İsrail'den, 1995'te de suikaste uğrayan İzhak Rabin'in cenazesi için de Türkiye'den karşılıklı üst düzey ziyaretler yapılmıştır. Bununla beraber Cumhurbaşkanı Demirel, İsrail Parlamentosu Knesset'te, (Mart 1996) ve İsrail Devlet Başkanı Weizmann

ise TBMM’de konuşmalar yapmıştır. Bir başka açıdan 1990-1996 arası dönem hem Türkiye hem de İsrail için ilişkilerin tamir edildiği ve karşılıklı iş birliği olanaklarının araştırıldığı canlanma dönemidir (Özcan, 2016).

1990-1996 Yılları Arası İkili İlişkilerin Güvenlik Boyutu

1990’ların başında İsrail’in, Arap ülkeleri Irak ve Suriye ile kötü olan ilişkileri ve bunun yanında İran ile de yaşadığı düşmanlık kendisini bir *kuşatılmışlık* hissi ile karşı karşıya bırakmıştır. İsrail bu durumda kendisine müttefik arayışında olmuş ve Türkiye ile bu konuda bir müttefiklik ilişkisine girmiştir. Türkiye ise PKK terörü yüzünden hem Suriye hem de Irak ile bu dönemde sorunlar yaşamıştır. Suriye PKK’ya ve lider Öcalan’a ev sahipliği yapmış, Irak ise terör örgütü üyelerinin Türkiye’ye saldırı düzenlemesi için bu dönemde bir üs haline gelmiştir. Bu durum iki ülkenin orta tehditlere karşı iş birliği yapmasını da beraberinde getirmiştir (Karaman, 2022).

Türkiye-İsrail ilişkilerinin 1990 sonrası bir diğer ayağı ise istihbarat alanında yapılan işbirliği olmuştur. Türkiye, PKK ile mücadelede İsrail’in istihbarat yeteneklerinden faydalanmış ve MGK’ya giren şekli ile de PKK ile mücadele komünizmin yerine başlıca tehdit unsuru haline gelmiştir. 1992-1994 yılları arası Emniyet Genel Müdürlüğü ve Özel Harekât Dairesi, İsrail muhataplarıyla işbirliği olanakları üzerine fikir alışverişi yapmışlardır. 31 Mart 1994’te Güvenlik ve Gizlilik Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma gereğince karşılıklı fikir alışverişi ve danışma faaliyetleri yürütülmüştür. Bunlarla birlikte Türkiye’nin Irak’ta gerçekleştirdiği operasyonlar (Çelik Harekâtı vd.) ile Suriye ile PKK ile mücadele bağlamında yürüttüğü gerilim stratejisinden İsrail ile askeri, siyasi, teknolojik ve ekonomik işbirliği olanakları kullanılmıştır (Hale, 2003; Karaman, 2018).

1996-1999 Yılları Arası Türkiye-İsrail İlişkileri

Türkiye-İsrail ilişkileri 1996-2002 arası dönemde ilişkilerde *altın yıllar* olarak adlandırılabilir bir dönemi ifade etmektedir. Bu durumun hem içsel hem de dışsal faktörlerden etkilendiği durumlar mevcuttur. Bu dönemde Yunanistan ve Suriye’nin 1995 yılında Türkiye’ye yönelik gerçekleştirdikleri, Savunma İşbirliği Anlaşmasına karşı olarak (“2,5 Savaş Stratejisi- Yunanistan-Suriye ve içeride PKK) Türkiye, İsrail ile yakınlaşma politikası izlemiştir. Bu açıdan iki ülke arasında 1996 yılı önemli bir dönemeç olmuştur. 23 Şubat 1996’da imzalanan “Eğitim ve Askeri İş birliği Antlaşması (AEİA)” aynı 1958 yılındaki anlaşmaya benzer bir şekilde, Türkiye-İsrail arasında imzalanmış yüksek düzeyli stratejik bir iş birliği antlaşması olmuştur. Anlaşma; askeri eğitim alanında karşılıklı işbirliği müşterek eğitimlerin icra edilmesi, askeri akademiler arasında işbirliği; askeri tatbikatlar konusunda ortak adımların atılması; askeri, spor, sanat ve fotoğraf alanında ortak organizasyonlar” gibi geniş kapsamlı maddeler içermektedir. Sonraki süreçte Ürdün de anlaşmaya dâhil edilmiştir. Anlaşmaya içeride Refah Partisinden eleştiriler gelmiş sonraki süreçte Refah-Yol hükümeti kurulmuş, dışarıda ise İran başta olmak üzere Arap ülkelerinden Ortadoğu Barış Sürecine zarar vereceği eleştirileri gelmiştir (Erkmen, 2004; Özcan, 2016; Ülgül, 2019).

Türkiye-İsrail ilişkileri sonraki süreçte 28 Ağustos 1996’de imzalanan Savunma Sanayi İşbirliği Anlaşması (SSİA) ile devam etmiştir. SSİA ile F-4-Phantom uçaklarının modernizasyonunu da içeren kapsamlı iş birliği süreci başlamıştır. Türk pilotları İsrail’de teknik eğitim almaya başlamış, İsrail yapımı Popeye füzeleri Türkiye’ye verilmiş, Amerikan yapımı M-60 tanklarının modernizasyonu İsrail firmalarına verilmiş ve insansız hava araçlarını da içeren askeri ve teknik iş birliği olanaklarına önem verilen bir süreç başlamıştır (Balci, 2011; Özcan, 2016).

Diğer taraftan Türkiye ve İsrail 1996-1999 arası süreçte istihbarat konusunda da işbirliği yapmışlardır. Türkiye bu dönemde gerek *sı sorunu* gerekse PKK terörüne ev sahipliği yapması dolayısıyla Suriye rejimi ile ters düşmüştür. Suriye ile İsrail’in tarihsel düşmanlığı düşünüldüğünde, İsrail, Türkiye ile istihbarat ve diplomatik ve askeri destek konularında bu dönemde gerek uydu takibi başta olmak üzere Suriye’ye karşı iş birliği yapmıştır. Türkiye gerek Suriye ve Irak’ta PKK terörü ile mücadelesinde gerekse de İran ile ilişkilerinde İsrail’in istihbarat kabiliyetlerinden ve imkânlarından karşılıklı işbirliği çerçevesinde faydalanmıştır. Bunlarla beraber PKK Terör Örgütü Lideri Abdullah Öcalan’ın Suriye’den çıkartılması ve Kenya’da ele geçirilmesi sürecinde de İsrail ve Türk İstihbaratı iş birliği yapmıştır (Balci 2011; Erkmen 2005).

Türkiye-İsrail ilişkilerinin bir başka boyutu da askeri tatbikatlar ve Stratejik Diyalog Toplantıları olmuştur. 1998 ve 1999 yıllarında Akdeniz’de, Türkiye, İsrail, ABD tarafından gerçekleştirilen Güvenilir Denizkızı tatbikatı gerçekleştirilmiştir. İşbirliği sürecinin bir diğer parçası ise Stratejik Diyalog Toplantıları olmuştur. İlki 27 Kasım 1996’da gerçekleştirilen bu toplantılar serisi, 1996, 1997 ve 1998 yıllarında da

devam etmiş, altıncı toplantı Şubat 1999'da Ankara'da gerçekleştirilmiştir. Bu toplantılarda bölgesel gelişmeler, konular ve ikili işbirliği olanakları ele alınmıştır (Aytürk, 2012; Özcan, 2018).

Sonuç olarak, 1990'ların ikinci yarısı boyunca Türkiye-İsrail ilişkilerinde, askeri bürokrasinin belirleyici önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Orgeneral Çevik Bir'in 1996'da ve Genel Kurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı'nın 1997'de İsrail'e yaptığı ziyaretler ve 1995'teki hava kuvvetleri anlaşması gibi önemli anlaşmaların arkasında askeri bürokrasinin etkisi büyüktür. İsrail ile ilişkiler ve İsrail ile yapılan askeri anlaşmalar, Suriye, İran, Irak ve Yunanistan gibi tehditlere karşı dengeleme unsuru olarak sunulmuştur. Türk ve İsraili askeri elitler arasındaki ilişkiler, asker ve sivil hükümet arasındaki gerilimlerle doğru orantılı olarak yoğunlaşmıştır. Bu dönemde sivil siyasetin İsrail ile ilişkilerin belirlenmesinde devre dışı bırakıldığı ve ordu ve bürokrasiye İsrail ile ilişkilerde karar alma yetkisinin verildiği yorumları yapılmaktadır (Balci, 2011, s.121-125).

1999 – 2002 Yılları Arası Türkiye – İsrail İlişkileri

Türkiye-İsrail ilişkileri 1996-1999 arası stratejik işbirliği düzeyinde yükselen bir dönemi geride bırakmış ancak 1999 yılı ile beraber ilişkiler bir önceki dönem kadar (1996-1999) parlak geçmemiştir. Yaşanan birçok yeni gelişme ikili ilişkilerde durağanlaşma, kırılma ve soğuma yaşanmasına neden olmuştur. Bu sonucun hem iç siyasetten hem de dış politika bağlamında bazı nedenleri mevcuttur.

1990'ların sonunda İsmail Cem'in öncülük ettiği bölge odaklı dış politika yaklaşımı, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerini düzeltmeye yönelik bir strateji olarak ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım, güvenlik merkezli bakışın yerine geçmeyi hedeflemiştir. Ancak, İsrail'in terörist olarak tanımladığı İran ve Suriye ile normalleşme çabaları, askeri bürokrasiyi rahatsız etmiş ve Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerinin bozulabileceği endişeleri dile getirilmiştir. Ancak çeşitli gelişmeler, Türkiye'nin 2000'li yıllara İsrail ile ilişkilerini askeri kaynaklı bir strateji olmaktan çıkararak faktörlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu faktörlerin ilki, PKK'nın etkisinin azalması, Suriye ile ilişkilerin düzelmesi, 1999 depremi ve Yunanistan ile ilişkilerin iyileşmesi ve İran'da Muhammed Hatemi'nin seçilmesi gibi gelişmelerdir. İkincisi, Refah Partisi'nin kapatılması sonrası AK Parti'nin sivil siyasetteki yükselişidir. Üçüncüsü, 2000'li yılların başında yaşanan ekonomik krizler, asker ve sivil bürokrasinin geri planda kalmasını sağlamıştır. Dördüncüsü, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkilerinin düzelmesi, İsrail'e olan ihtiyacı görece de olsa azaltmıştır. Son olarak, İkinci İntifadanın ardından İsrail ile ilişkilerin toplumsal meşruiyetini kaybetmesi, sivil siyasetin İsrail'e yönelik eleştirilerini artırmış ve ilişkileri sorunsallaştırmıştır. İsrail'in Filistinlilere yönelik uyguladığı şiddetin güvenlikleştirilmesi, Türkiye'de İsrail ile yakın ilişkilerin sorgulanmasına yol açmıştır. İkinci İntifadanın başlaması, sivil politik kesimin İsrail politikasında söz sahibi olmasını sağlamıştır. Ancak, AK Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte güvenlikleştirme siyaseti tersine çevrilmiş ve İsrail, güvenlik meselesi olarak ele alınmıştır. AK Parti döneminde İsrail'e yönelik eleştirilerin yanı sıra, askeri anlaşmalardan geri adım atılmamıştır. Bu durum, orduyla yeni bir gerilim alanı yaratmaktan kaçınma politikasından kaynaklanmıştır. Sonuç olarak, 1990'ların sonunda İsrail ile ilişkilerin askeri kaynaklı bir strateji olmaktan çıktığı, 2000'li yıllarda Türkiye'nin İsrail politikasında sivil siyasetin etkin olduğu ve İsrail'e yönelik eleştirilerin arttığı bir döneme geçildiği söylenebilir (Balci, 2011, s.126-129).

Adalet ve Kalkınma Partisi İktidarı Döneminde (2002 – 2023) Türkiye – İsrail İlişkileri

Türkiye-İsrail ilişkileri, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) 2002 yılında iktidara gelmesi sonrası hem Türkiye'deki iç politik gelişmeler hem de dış politika ve uluslararası konjonktürel gelişmelerin de etkisi ile 1996-1999 arası dönemle kıyaslandığında değişim ve dönüşüm geçirmiştir. 1999-2002 arası gelişmelerin de etkisi ise Türkiye açısından üç önemli gelişme bu konuda önemli rol oynamıştır. Birincisi; Türkiye bu dönemde komşuları ile ilişkilerini düzeltme sürecine girmiş ve Arap dünyası ve Ortadoğu'da aktif bir dış politika izlemeye başlamıştır. Böylelikle askerî açıdan İsrail'e olan ihtiyaç azalmıştır. İkincisi; Eylül 2000'de başlayan İkinci İntifada ile Filistin Meselesinde, İsrail'e olan olumlu yaklaşım sorgulanmaya başlamıştır. Üçüncüsü; 1999'da Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) tarafından aday ülke ilan edilmesi ve reform sürecinin başlaması, Türkiye'de sivilleşme adımlarının artmasına ve İsrail ile yakın ilişkileri olan askeri bürokrasinin etkisinin azalmasına neden olmuştur (Yeşilyurt, 2013, s. 438).

Bununla beraber 2000-2009 arası Türkiye ve İsrail ilişkileri karşılaşılan sorunlara rağmen, Türkiye, İsrail için ilişkilerin sürdürülmesi gereken bir aktör olarak görülmüştür. Ancak 2009 yılı ile birlikte İsrail'in de Türkiye konusunda temkinli politikalarından vazgeçtiği ikili ilişkilerde görülmüştür. Bununla beraber 2000'li yıllarda Türkiye-İsrail ilişkilerine yönelik çıkarımlar şu şekilde özetlenebilir: Birincisi; iki ülke arasındaki ikili ilişkiler Filistin Meselesinden daha etkilenir hale gelmiştir. İkincisi; Ortadoğu ve bölgesel

konularda iki ülkenin politikaları ayrışmaya başlamıştır. Üçüncüsü; Türkiye'nin ABD'deki Yahudi lobisi ve kurumları ile ilişkileri olumsuz seyretmiştir. Dördüncüsü; askeri ve ekonomik ilişkilerin siyasi ilişkilerden etkilenmemesinin ilerleyen süreçte zor olduğu anlaşılmıştır (Yeşilyurt, 2013, s. 438). AK Parti dönemi Türkiye-İsrail ilişkileri bu bağlamda 2002-2008, 2008-2015 ve 2015 sonrası ikili ilişkiler olarak üçüncü bölümde ele alınabilir.

2002-2008 Arası Türkiye – İsrail İlişkileri

AK Parti iktidara geldiği 2002 sonrası Türkiye-İsrail ilişkileri yukarıda vurgulandığı gibi stratejik işbirliği noktasından uzaklaşmış ve yerel, bölgesel ve küresel dinamiklerden etkilenen bir dış politika süreci haline almıştır. Bununla beraber 2002 sonrası Türkiye-İsrail ilişkilerinin siyasi ve ekonomik-askeri ilişkiler olarak ele alınması daha açıklayıcı olacaktır.

İkili İlişkilerin Siyasi Boyutu ve Gelişmeler

AK Parti'nin Türkiye'de iktidara gelmesi Filistin'de İkinci İntifada olayları ile başlayan gergin bir sürece denk gelmiştir. Eylül 2000'de İsrail Başbakanı Ariel Şaron'un Harem-ül Şerif'e yaptığı ziyaret sonrası Filistin'de başlayan İkinci İntifada olayları, AK Parti döneminde Türk-İsrail ilişkilerini doğrudan etkilemiştir. Ancak bu konu Türk-İsrail ilişkilerinin 2002 sonrası gidişatında keskin kopmalar ve bitişler getirmemiştir. Eski Milli Görüş geleneğinden gelen AK Parti yönetimi, İsrail ile ilişkilerin geliştirilmesini önemsediklerini açıklamışlardır. Bir başka ifadeyle, Mart 2003'te gerçekleşen Irak'ın işgali sonrası barış süreci, Türkiye-İsrail ilişkileri açısından yeni bir canlanmayı da beraberinde getirmiştir. Ancak bu süreç kolay olmamış gerek Irak'ın işgali sürecinde 1 Mart 2003 Tezkeresinin TBMM'de kabul edilmemesi sonrası İsrail ile Irak Bölgesel Kürt Yönetimi arasındaki yakın ilişkiler gerekse de Hamas liderleri Şeyh Ahmed Yasin (22 Mart 2003) ve Abdülaziz Rantisi'nin (18 Nisan 2003) İsrail tarafından öldürülmeleri Türkiye-İsrail ilişkilerinde önemli sorun yaratan meseleler olmuştur (Erendor, vd., 2022).

Türkiye, hem bu saldırıları kınamış, İsrail'i suçlamış hem de Mayıs 2004'te Refah Mülteci Kampındaki olaylarda sivillerin ölmesi ile ikili ilişkiler ciddi bir şekilde yara almıştır. Temmuz 2004'te İsrail Başbakan Yardımcısı Ehud Olmert'in Türkiye ziyareti de ilişkileri yumuşatamamıştır. Bunlara ek olarak İsrail'in yapımına Haziran 2002'de başladığı ve Filistinlilerin Batı Şeria'daki Yahudi yerleşim birimlerine ve Doğu Kudüs'e sızmalarına engel olmak için inşa edilen "güvenlik duvarı" Türkiye tarafından da tepki ile karşılanmıştır (Özcan, 2016; Tüysüzöğlü, 2014).

Türkiye-İsrail arasındaki ikili ilişkilerde yeniden toparlanma dönemi 2004 Haziran'dan sonra meydana gelecektir. Burada "PKK'nın Türkiye aleyhine faaliyetlerini arttırması; ABD-Türkiye ilişkilerinde restorasyon isteği; sözde Ermeni Soykırım Yasa Tasarıları ile mücadelede Yahudi lobisine duyulan ihtiyaç ve Kıbrıs Meselesinde Annan Planı sürecinde destek arayışı" gibi konular ikili ilişkilerde düzelme isteğinin gerekçeleri olmuştur. Bu amaçla önce bir AK Parti heyeti Ağustos 2004'te ziyaret etmiş, sonra Ocak 3-5 Ocak 2005'te Dışışleri Bakanı Abdullah Gül çıktığı Ortadoğu turu kapsamında İsrail'i de ziyaret etmiş arkasından Başbakan Recep Tayyip Erdoğan Mayıs 2005'te İsrail'e ziyarette bulunmuştur. Burada M-60 tanklarının modernize edilmesi, Arrow-2 ve Popeye-2 füzelerinin ortak üretimi ile F-4 Phantom uçaklarının modernizasyonu da gündeme gelmiştir. Ancak Ocak 2006'da Hamas lideri Halid Meşal ve heyetinin Ankara ziyareti ikili ilişkilerdeki bu olumlu havayı ortadan kaldırmıştır. Ziyaret, İsrail'de tepki ile karşılanmış ve hayal kırıklığı olarak nitelendirilmiş, Türkiye ise Hamas ile kendisinin konuşmaması durumunda Suriye ve İran'ın devreye gireceğini, dolayısıyla kendilerine barış süreci ile alakalı nasihatlerde bulduklarını belirtmiştir (Özcan, 2016).

İkili ilişkilerdeki bir diğer önemli gelişme ise Temmuz-Ağustos 2006 arasında gerçekleşen İsrail-Hizbullah çatışması olacaktır. Hizbullah unsurlarının İsrail mevzilerini vurması ve İsrail ordusunun da buna karşılık vermesi üzerine 12 Temmuz – 14 Ağustos 2006 arasında İsrail-Hizbullah savaşı başlamıştır. Hizbullah'ın İran ve Suriye rejimi ile olan yakın ilişkileri ve Ortadoğu'da ABD ve İsrail karşıtı politikalar izlemesi sonucunda çıkan çatışma sonucu İsrail'im Hizbullah'ı mağlup edemediği ortaya çıkmıştır. Savaşın sonucunda Lübnan'da var olan BM Barış Gücü UNIFIL genişletilmiş ve UNIFIL II oluşturulmuştur. Türkiye ise krizde ateşkes çağrısı yapmış, İsrail'i orantılı güç kullanması konusunda uarmış, BM Barış Gücü UNIFIL II'yi destekleyeceğini açıklamıştır. (Özcan, 2016)

Bu dönemde Filistin Meselesindeki bir diğer önemli konu ise Annapolis Görüşmeleri süreci olmuştur. İsrail'in Gazze'den tek taraflı çekilme planına rağmen, Ocak 2006 Seçimlerini Hamas'ın kazanması, İsrail'in terör örgütü olarak gördüğu bir örgütle masaya oturma olasılığını ortaya çıkmıştır. İsrail bu süreçte Filistin Meselesinde El-Fetih ve Mahmud Abbas'ı muhatap almak istemiş ve ABD'nin de desteği ile 27

Kasım 2007'de Türkiye'nin de destekleri ile süreci başlatmıştır. Hamas'ın dışarıda bırakılması, "iki devletli çözümden" uzak öneriler ve Filistin'deki ekonomik durumun düzeltilmesine yönelik yapıcı projelerin yokluğu sebebiyle süreç başarısız olmuştur (Bölükbaşı, 2011).

İkili İlişkilerin Ekonomik ve Askeri Boyutu ve Gelişmeler

Türkiye-İsrail arasındaki ekonomik ilişkiler 2002-2008 arası dönemde siyasi krizlere rağmen artarak devam etmiştir. Türkiye'nin 2002-2003 yılları arasında en fazla ihracat yaptığı dokuzuncu ülke İsrail olmuştur. İki ülke arasında 2003-2007 yılları arasında ortalama 2-3 milyar dolar ticaret hacminin olduğu görülmektedir (Şahin, 2016). Türkiye-İsrail arasında ekonomik ilişkiler bu dönemde projeler üzerinden ilerlemiştir. İsrail, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ile ilgilenmiş, bunun yanında Manavgat Suyu Projesi ile alakalı Türkiye'den 20 yıl süreyle 50 milyon metre küp su alması için 2004 yılında anlaşma imzalanmıştır. Ancak Nisan 2006'da suyun taşınmasının ekonomik maliyeti gerekçe gösterilerek bu anlaşma iptal edilmiştir (Özcan, 2016; Rivlin, 2019).

Türkiye'nin girişimleri ile 27-28 Nisan 2005'te Ankara'da gerçekleştirilen Filistin, İsrail ve Türkiye arasında Filistin, Türkiye ve İsrail Ekonomik İşbirliği İçin Ankara Forumu toplanmıştır. Bunun amacı İsrail-Filistin Barış Sürecinde; turizm, alt yapı, eğitim ve sanayi gibi alanlarda iş birliğinin teşvik edilmesidir. Gazze'deki Erez sanayi bölgesini aktif etmeyi amaçlayan *Barış İçin Sanayi* projesi de bu kapsamda gündeme gelmiş ancak yaşanan sorunlardan dolayı uzun ömürlü olamamıştır (Özcan, 2016).

Türkiye-İsrail arasındaki bir diğer önemli başlık ise askeri ilişkiler konusudur. Türk Silahlı Kuvvetleri kurmay heyeti ve İsrail'li mevkidaşları 2002-2003 yılları arasında karşılıklı ziyaretlerde bulunmuş ve eğitim, istihbarat, terörle mücadele gibi alanlarda işbirliği konuları masaya yatırılmıştır. Özellikle İsrail tarafından modernize edilen F-4 uçakları Türkiye'nin ilgilendiği konular olmuştur. Türkiye tarafından Ocak 2005'te ABD ve İsrail ile müşterek *Güvenilir Deniz Kuvveti* tatbikatı yapılmıştır. Daha önce de belirtildiği üzere İsrail Arrow-2 ve Popoye-2 füzeleri Harpy adlı insansız hava araçları, M-60 tanklarının modernizasyonu ile alakalı yakın bir işbirliği süreci içerisine girilen bir dönem olmuştur (Uzer, 2011).

2008 – 2015 Arası Türkiye – İsrail İlişkileri

Türkiye 2008 sonrası bir yandan İsrail ile ilişkilerinde, diğer yandan Filistin Meselesi ve İsrail-Arap Devletleri ile ilişkileri ve barış görüşmelerinde proaktif bir dış politika izlemiş bu süreçte İsrail ile siyasi ve ekonomik krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Türkiye 2007 yılından sonra İsrail ve Suriye arasındaki barış görüşmeleri konusunda arabuluculuk faaliyetlerinde bulunmuştur. Ancak İsrail'de bu dönem İran'ın daha çok önemsenmesi ve Aralık 2008'deki Gazze'de Dökme Kurşun Operasyonunun yapılması bu barış görüşmeleri sürecini sekteye uğratmıştır (Tüysüzöğlü, 2014).

İsrail'in Aralık 2008'de gerçekleştirdiği Dökme Kurşun Operasyonu, Türkiye-İsrail ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. 27 Aralık 2008'de başlayan ve 19 Ocak 2009'da sona eren operasyon sonrası 1400 Filistinli ve 16 İsrail vatandaşı hayatlarını kaybetmişlerdir. Başbakan Erdoğan, İsrail Başbakanı Ehud Olmert'i eleştirmiştir ve İsrail'i Gazze'deki sivillerin ölümü sebebiyle kınamıştır. Bu operasyon İsrail-Suriye Barış Görüşmeleri başladığı bir sırada gerçekleşmiş ve bu konuda olumlu giden süreci de baltalayan bir gelişme olmuştur. Başbakan Erdoğan Dökme Kurşun Operasyonu sırasında İsviçre'nin Davos kentinde katıldığı Gazze ve Ortadoğu'da Barış Panelinde İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres ile tartışmış ve One Minute (Bir Dakika) krizi olarak adlandırılan bu durum Türkiye-İsrail ilişkilerinde var olan gerilimi daha da arttırmıştır (Özcan, 2016).

Dökme Kurşun Operasyonu ve Davos'ta yaşanan olaylardan sonra Türkiye, 2001 tarihinden itibaren Konya'da düzenli olarak yapılan *Anadolu Kartalı* tatbikatından İsrail'i çıkarmıştır. Bu durum 1990'ların ikinci yarısından sonra kurumsallaşan ve 2000'lerdeki siyasi gelişmelere rağmen varlığını koruyan ve devam eden askeri ve stratejik ilişkilerdeki en önemli krizlerden birisi olarak değerlendirilmektedir (Sarıslan, 2019; Aytürk, 2012).

Türkiye-İsrail ilişkilerindeki bir diğer önemli kriz ise Türkiye'de yayınlanan ve İsrail ile ilişkileri etkileyen diziler olmuştur. TRT'de yayınlanan *Ayrılık* isimli dizide İsrail aleyhine çekildiği iddia edilen sahneler, İsrail medyası ve yönetiminde tepkiler uyandırmıştır. Bir diğer benzer olay da Türkiye'de 2003 yılından itibaren yayınlanmaya devam eden Kurtlar Vadisi dizisinde gerçekleşmiştir. Konu ile alakalı bilgi talep eden İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı Danny Ayolon, Türkiye'nin İsrail Büyükelçisi Oğuz Çelikkol'u Knesset'e çağırarak, alçak bir koltukta oturmasını sağlamış ve Türkiye ve İsrail bu sefer *alçak koltuk krizi* ile karşı karşıya kalmıştır (Özcan, 2016).

İsrail'in 2007 yılından itibaren abluka uyguladığı Gazze'ye yönelik ablukayı delmek ve burada yaşayan insanlara insani yardım getirmek için Türkiye'den yola çıkan Mavi Marmara Gemisine, uluslararası sularda

İsrail güvenlik güçleri tarafından baskın düzenlenmiş ve 10 kişi (9 Türk ve 1 ABD vatandaşı) hayatını kaybetmiştir. Türkiye'nin bu olaya tepkisi çok sert olmuş, BM Güvenlik Konseyi Geçici Dönem Başkanlığını yürüten Türkiye, BM Güvenlik Konseyini, İslam Konferansı Örgütü Başkanlar Konseyi ve NATO'yu olağanüstü toplantıya çağırarak İsrail'i kınayan açıklamalar yapılmıştır. Türkiye'nin bu olaydan sonra İsrail ile ilişkileri daha da gerilmiş ve İsrail'den "resmi özür, saldırıda ölenlerin ailelerine tazminat, uluslararası soruşturma yapılmasını kabul ve Gazze'ye uygulanan ablukayı kaldırma" gibi net talepler istenmiştir. Mavi Marmara'da yaşanan olayları araştırmak için Ağustos 2010'da başlayan çalışmalar, Temmuz 2011'de Palmer Raporu olarak yayınlanmıştır. Rapordan beklenen sonuçların alınamaması sonucu Türkiye'nin tavrı sert olmuş ve ikili ilişkilerin ikinci kâtip düzeyine indirilmesi, Türkiye-İsrail arasındaki askeri anlaşmaların askıya alınması, Gazze ablukasının tanınmaması ve Mavi Marmara mağdurlarına hukuksal destek verilmesi kararlarını almıştır. İsrail'in sonraki süreçte 14 Kasım 2012'de Hamas'ın askeri kanadı lideri Ahmet el-Caberi'ye düzenlediği saldırılar (Bulut Sütunu Operasyonu), Türkiye tarafından bir kere daha kınanmış ve Gazze'deki abluka konusu uluslararası toplumun dikkatine sunulmuştur (Özcan, 2016).

Mavi Marmara Baskını sonrası İsrail'den beklenen özür, ABD Başkanı Barack Obama tarafından 22 Mart 2013 tarihinde gerçekleştirilen İsrail ziyareti kapsamında Netanyahu tarafından Başbakan Erdoğan'ı telefonla arayarak yapılmıştır. İlişkilerde yumuşama havası yaratan bu girişim Türkiye tarafından olumlu karşılanmış, Mavi Marmara'da ölenlerin aileleri tarafından açılan davalar ve tazminat konusu gündeme gelmiş ve Haziran 2016'da İsrail, mağdurlara tazminat ödemeyi de içeren anlaşmayı imzalamıştır (Tüysüzöglü, 2014).

Bu dönemde İsrail ile ilişkileri gerginleştiren bir diğerkonu da İsrail'in 2005'te çekildiği Gazze'ye 7 Temmuz 2014'te düzenlediği kara harekâtı olmuştur. 51 gün süren ve 26 Ağustos'ta sona eren operasyonlar sonucu 2500'e yakın Filistinli ve 75 asker-sivil İsraili hayatını kaybetmiştir. 18 bin ev yıkılmış ve 80 bin ev ise zarar görmüştür. Türkiye ise İsrail'i saldırılar sonrası kınamış ve Mavi Marmara Baskını sonrası düzelme sürecine girmesi beklenen süreçteki en önemli madde olan Gazze Ablukasının kaldırılması noktasında ümitleri suya düşürmüştür (Özcan, 2016; Sarıaslan, 2019).

Türkiye-İsrail arasındaki Mavi Marmara olayları sonrası bozulan ilişkileri yeniden toparlamak için 17 Aralık 2015 tarihinde İsviçre'nin Zürih kentinde bir araya gelmişlerdir. Görüşmelerde; "Mavi Marmara'da ölenlerin ailelerine 20 milyon dolar tazminat ödenmesi, karşılıklı büyükelçilerin atanması, Hamas'ın Türkiye'deki aktivitelerinin sınırlandırılması ve Mavi Marmara olayları ile alakalı yargısal yeni durumun önüne geçilmesi konusunda" anlaşmaya varmışlardır. Taraflar Şubat 2016'da Cenevre'de bir araya gelmişler fakat Hamas'ın faaliyetlerinin engellenmesi ve Gazze ablukasını konularında net anlaşmaya varılamamıştır. Ancak iki tarafın da Ortadoğu'da birbirlerine ihtiyacının olduğunu anlaması ve ilişkilerin normalleşmesinin sağlanması bakımından bu girişimler olumlu karşılanmıştır (Özcan, 2016).

2008-2015 arası Türkiye-İsrail ekonomik ilişkileri bir önceki döneme (2002-2008) benzer bir şekilde siyasi krizlere rağmen artarak ve görece de olsa gelişerek devam etmiştir. 2007'de 2,7 milyar dolar olan ticaret hacmi 4,5 milyar dolara çıkmıştır. Savunma sanayi, yüksek teknoloji ürünleri ve askeri ekipmanlar bu ticarete önemli yer tutmuştur. İsrail ve Türkiye bir başka deyişle siyasi anlamda yaşadıkları gerilimleri ekonomik alana yansıtmamıştır. İsrail ve Türkiye birbirlerinin önde gelen ticari partnerleri olmaya devam etmişlerdir. 2015 sonrası dönemde bu sefer Doğu Akdeniz'deki doğal gaz rezervlerinin çıkarılması ve Avrupa gibi önemli destinasyonlara ulaştırılması noktasında taşıma ve boru hatları kurulması noktasında bu işbirliği sürecindeki arayışlar devam edecektir (Rivlin, 2019).

2015 Sonrası Türkiye – İsrail İlişkileri

Türkiye-İsrail ilişkileri yukarıda değinildiği gibi 2000'li yılların sonunda yaşanan Dökme Kurşun Operasyonu (2008), Davos Krizi (2009), Alçak Koltuk Krizi (Ocak 2010) ve Mavi Marmara Baskını (Mayıs 2010) ile krize girmiş ve bunun sonucu olarak ikili ilişkiler büyük zarar görmüştür. Mavi Marmara Saldırısı sonrası Türkiye'nin "saldırganların yargılanması, resmi özür ve saldırıdan zarar görenler için tazminat" talepleri İsrail tarafından ilk etapta kabul görmemiştir (Özcan, 2016).

Ancak Hem Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri en düşük düzeye indirmesi, hem de Mavi Marmara Baskınındaki soruşturmanın sonucu olan BM Palmer Raporu (2010-2011) 2013 yılında İsrail'in, ABD Başkanı Barack Obama'nın İsrail ziyareti sırasında Başbakan Netanyahu'nun, Başbakan Erdoğan'ı telefonla arayarak Türkiye'den "özür dilemesi" ile sonuçlanmıştır. İsrail için bu özür dilemenin hem ABD etkisi hem de Ortadoğu'daki Arap Baharı süreci ve reel politik bağlamda Türkiye ile müttefiklik ilişkilerinin önemli etkileri vardır. İsrail'in 2013 yılındaki özür dilemesi sonrası ikili ilişkilerin normalleşme sürecinde önemli bir adım olarak Türkiye ve İsrail 28 Haziran 2016 tarihinde Mavi Marmara Baskını ile ilgili 6 maddelik bir

tazminat anlaşması imzalamışlardır. İsrail bu anlaşmayla kendisine yönelik hukuki ve ceza talebini güvence altına alırken, saldırıda ölenlerin ailelerine tazminat ödemeyi kabul etmiştir. Bu anlaşma ile Türkiye ve İsrail karşılıklı olarak diplomatik ilişkilerin seviyesini yükseltmiş ve büyükelçi atamıştır. Ancak Türkiye-İsrail ilişkileri bu dönemde normalleşme sürecine girerken Aralık 2017'de dönemin ABD Başkanı Donald Trump'ın Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak ilan etmesi ve ABD Büyükelçiliğinin Tel Aviv'den Kudüs'e taşınması kararı, Türkiye-İsrail ilişkilerini yeniden germiştir. Türkiye bu kararlar sonrası Tel Aviv Büyükelçisini, Mayıs 2018'de Ankara'ya çağırmıştır (Sarıaslan, 2019).

Türkiye-İsrail ilişkilerinde 2018 yılından sonra ikili ilişkilerin gidişatı, iki ülke arasındaki sorun ve gerilimler olduğu kadar, yerel, bölgesel ve küresel gelişmelerden de etkilenmiştir. Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de enerji jeopolitiği bağlamında Yunanistan ile 2018 sonrası girdiği rekabet İsrail ile olan ilişkilerini de doğrudan ve dolaylı olarak etkilemiştir. Hem Kıbrıs Meselesinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) arasında 50-60 yıldır çözilemeyen problemler dışında gerek İsrail ile 2009'dan bu yana sorunlu ilişkiler ve Suriye, Lübnan ve Mısır gibi ülkelerle Arap Baharı sürecindeki gelişmeler Türkiye'yi Doğu Akdeniz'deki ulusal çıkarlarının korunması bağlamında yalnız kalma tehdidi altında bırakmıştır. Yunanistan'ın deniz yetki alanları konusunda Sevilla Haritası ile kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge tanımını Türkiye'nin ulusal çıkarlarına karşı bir biçimde yorumlaması, Türkiye'nin buna karşılık Doğu Akdeniz'de doğalgaz arama faaliyetlerine girişmesi, Yunanistan'ın Mısır, Lübnan, Suriye ve İsrail ile 2 Ocak 2020'de East Med'i (Doğu Akdeniz Boru Hattı) imzalamasına neden olmuştur. Ancak Türkiye'nin Libya ile Ekim 2019'de yaptığı "Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması Anlaşması" ise buna karşı bir duruş sergilemiştir. East Med'in yapılabilirliğinin zor ve ekonomik maliyetinin yüksek olması, projenin rafa kaldırılmasına neden olmuştur. Bu dönemde Türkiye, Libya ile yaptığı anlaşmanın yanında, 2013'teki askeri darbe girişiminden bugüne arasının bozuk olduğu Mısır'ın, Yunanistan ile yaptığı Ağustos 2020 Anlaşmasına aykırı biçimde Türkiye'nin ilan ettiği kıta sahanlığına zarar vermeyecek şekilde ruhsatlandırması, Türkiye tarafından olumlu karşılanmış bu durum 2013'ten bugüne sorunlu olan Türkiye-Mısır ilişkilerinin de düzelmesi sürecini başlatmıştır (Erendor, 2022; Sarıaslan, 2019).

Türkiye'nin 2021 yılı ile birlikte Mısır ile ilişkilerinin düzelmeye yoluna girmesi bunun yanında East Med'in ortadan kalkması, İsrail'in Leviathan bölgesindeki doğal gazının Avrupa ve diğer destinasyonlara taşınması için Türkiye'nin kilit bir konumda bulunması ve İsrail'de Netanyahu'nun 2021'de iktidardan düşmesi, Türkiye-İsrail ilişkilerine de olumlu yansımıştır. İsrail'deki yeni hükümetlerin Türkiye ile diyaloga sıcak bakan yaklaşımları, Netanyahu'nun son dönemindeki Gazze'deki olanların kötü hatıraları ve ilişkilerin normalleşmesi için İsrail Cumhurbaşkanı Herzog'un ve Türk Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun karşılıklı Türkiye ve İsrail ziyaretleri diplomatik temasların artmasına ve karşılıklı büyükelçiler atanmasını da sağlamıştır. Bir başka ifadeyle, Filistin Meselesi vb. dış faktörlerden dolayı dönem dönem gerginleşen, duraklayan ve soğuyan Türkiye-İsrail ilişkileri, Rusya-Ukrayna krizi sonrası Avrupa'nın Rusya'dan aldığı enerji kaynaklarını ikame etmek için İsrail alternatifini düşünmesi ve ABD'nin buna destek vermesi sonucu Türkiye - İsrail ilişkileri yeniden düzelmeye sürecine girdi yorumunu yapmak yanlış olmayacaktır (Garaudy, 2021).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Türkiye-İsrail ilişkileri gerek ikili ilişkiler boyutu gerek yerel sorunlar ve bölgesel boyutu gerekse de küresel güçlerle ilişkileri ve etkileri bakımından önem kazanmaktadır. Tarihsel geçmişleri, iki toplumun yaptığı işbirliği, gerilim ve çatışma süreçleri sadece kendi kurumsal kimliklerinden değil aynı zamanda sahip oldukları özellikler, buldukları coğrafya ve komşuları vb. özellikleri ile beraber okunabilir.

Türkiye-İsrail ilişkileri tarihsel açıdan Osmanlı döneminde Osmanlı'nın kendi iç siyasetinde Musevileri, diğer gayri Müslim unsurlara denge unsuru olmak, diğer yandan İspanya'daki Museviler için de katliamdan ve öldürülmekten kaçıp bir kurtuluş kapısı bulmak olarak okunabilir. Osmanlı sonrası İngiliz mandasında yaşayan Yahudilerin, 1948 Arap-İsrail Savaşları sonrası kendi devletlerini kurması dört büyük (1948, 1956, 1967 ve 1973) Arap-İsrail Savaşına neden olmuş bu durum Müslüman nüfus çoğunluğuna sahip Türkiye'nin Ortadoğu politikalarını da etkilemiştir. İsrail'in kurulmasına Ortadoğu'daki sorunları arttıracığı ve Sovyet uydusu olabileceği endişesi ile *şüpheli* içinde bakan Türkiye, 1945 sonrası Batı bloğunda yer alması, ABD ile yakın ilişkileri sonucu İsrail ile 1950'lerde yakın ilişki içerisinde olmuştur. Bu ilişki stratejik işbirliği düzeyine çıkmış, Bağdat Paktı'nın kurulmasına ve İsrail'in bundan rahatsız olmasına rağmen, İsrail ile siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel ilişkiler geliştirilmiş ve Çevresel Pakt ve yapılan Askeri İşbirliği Anlaşması ile yakın ilişkiler sürdürülmüştür. Ancak 1950'lerdeki ikili ilişkilerde var olan sıcak

ortam, 1960'ların ortalarından itibaren değişmeye başlamış, 1967 Arap-İsrail Savaşında Arap devletlerinin yenilmesi sonrası Türk-İsrail ilişkileri de durağanlaşmıştır. Bunun sebebi Türkiye'nin Kıbrıs Meselesinde kendisine destek arayışı ve Arap devletlerinin İsrail karşıtı da olarak petrol ambargosunu uygulamasıdır. 1980'lere gelindiğinde 1970'lerin sonunda Camp David Anlaşmaları sonrası Mısırda da barış yapan İsrail'in, Kudüs'ü başkent ilan etmesi durağanlaşan ilişkilerin en alt d¼zeye inmesine neden olmuştur. Bir başka deyişle *İsrail'in tek taraflı siyasi adımları* ve İntifada hareketinin başlaması, Türkiye-İsrail ilişkilerinde Soğuk Savaşın sonuna kadar sürecek bir soğumaya neden olmuştur.

Soğuk Savaşın sona ermesi Türk-İsrail ilişkilerinde yeni bir d¼nemin başlangıcı olmuştur. 1990'larla beraber İsrail-Filistin Barış Sürecinin başlaması, Türkiye'nin AET süreci, Saddam'ın Kuveyt'ten çıkarılması sonrası Başkan George W. H. Bush tarafından ortaya atılan *yeni d¼nya d¼zeni* söylemi ve bu açıdan ABD'nin Türkiye ve İsrail'i m¼tfevik olarak bir araya getirme amacı, Türkiye-İsrail ilişkilerinde yeniden canlanmaya neden olmuştur. 1990-2002 arası d¼nem olarak tanımlayabileceğimiz bu d¼nemde Türkiye-İsrail ilişkileri 1950'leri anımsatır şekilde askeri, ekonomik, siyasi ve sosyo-k¼lt¼rel alanda bir *stratejik işbirliğine* doğru evrilmiştir. 1996-1999 arası d¼nemde Türkiye-İsrail ilişkileri karşılıklı fikir alışverişi, silah satışı, eğitim faaliyetleri vb. girişimlere sahne olmuştur. Bu durum hem Türkiye'deki askeri elitin ev b¼rokrasinin, İsrail ile iyi ilişkilere sahip olması hem de Türkiye'nin İran, Suriye ve Yunanistan gibi devletlere ve içeride PKK ile m¼cadelede m¼tfevik ve destek arayışı etken olmuştur. Ancak 1999 sonrası Türkiye'nin AB sürecinin canlanması, ter¼rist başı Öcalan'ın Suriye'den çıkarılması sonrası içerisine girilen g¼relili barış ortamı, Yunanistan ve İran ile ilişkilerin istikrarlı hale gelmesi ve başlayan reform süreci Türkiye-İsrail ilişkilerinde yeniden durağan bir ortama neden olmuştur.

Eyl¼l 2000'de başlayan İkinci İntifada olayı ve Irak'ın işgali süreci, 2002'de iktidara gelen AK Parti'nin İsrail ile ilişkilerini ekonomik ve askeri d¼zlemde korumaya gayret ettiği bir d¼nem olmuştur. Ancak Ortadoğu Barış Sürecinin ilerlememesi, Oslo sürecinin ¼kmesi ve Gazze'de İsrail'in uyguladığı politikalar siyasi anlamda krizlere neden olmuştur. Buradan ise ilişkilerin siyasi anlamda krizlere girse bile ekonomik ve askeri anlamda korunmaya çalışıldığı sonucu varılabilir. 2004-2005 arasında karşılıklı ziyaretlerle ilişkiler toparlanma d¼neimine girmiş ancak Temmuz 2006 L¼bnan-Hizbullah Savaşı ile Türkiye-İsrail ilişkileri tekrar gerilimli d¼nem yaşamıştır.

2008-2015 arası d¼nem ise Türkiye'nin İsrail ile korumaya çalıştığı ekonomik ve askeri ilişkilerini de birinci öncelik g¼rmedięi bir d¼nem olarak adlandırılabilir. Aralık 2008'de Gazze'deki operasyonlar, alçak koltuk krizi ve 2010 Mavi Marmara Baskını ilişkileri krize sokmuş ve donma noktasına getirmiştir. Bu tarihten sonra Türkiye-İsrail siyasi diplomatik temasları azalmış, 2013 yılındaki resmi öz¼r ve 2016'daki tazminat g¼rüşme ve anlaşmalarına kadar adım atılamamıştır. Bu süreçte ekonomik ilişkiler g¼rece de olsa devam ederken eski canlılığından uzak bir hava sergilemiştir.

2015 sonrası Türkiye-İsrail ilişkileri 2016 Tazminat Anlaşması ile d¼zelme eğilimine girecek bir ortamda ilerlerken ve karşılıklı b¼y¼keliler tekrar atanmışken, 2017'de ABD Başkanı Donald Trump'ın Kudüs'ü İsrail'in resmi başkenti olarak tanınması ve ABD B¼y¼kelilięinin Tel Aviv'den İsrail'e taşıma kararı, Türkiye-İsrail ilişkilerindeki olumlu havayı dağıtmıştır. 2018-2021 arası d¼nem İsrail'de Netanyahu h¼k¼metinin Gazze'deki askeri operasyonları ve karşılıklı gerilim ve olumsuz hava ile geerirken, Rusya'nın Ukrayna'yı işgali sonrası Avrupa ve Batı'nın Rusya'dan aldığı enerjiye alternatif bulma çabası ve 2010'ların ikinci yarısından itibaren Doğu Akdeniz'deki yer altı hidrokarbon kaynakları ve enerji jeopolitiği bağlamında İsrail'in Doğu Akdeniz'deki Tamar ve Leviathan b¼lgelerindeki kaynakların bu ihtiyaca cevap verebileceği d¼ř¼ncesi, ABD ve AB'nin de desteği ile Türkiye-İsrail ilişkilerini 2021 sonrası canlandırmış, İsrail enerji bakanı ve cumhurbaşkanı Türkiye'ye, Türkiye dışişleri bakanı ise İsrail'e karşılıklı ziyaretlerde bulunmuş, askeri, ekonomik, sosyo-k¼lt¼rel ve siyasi alanda ilişkiler canlanma sürecine girmiştir.

Türkiye-İsrail ilişkileri sonuç olarak başladığı g¼nden bug¼ne dışsal fakt¼rlerin ikili ilişkileri etkilediği bir ilişki biçimini ifade ettiği s¼ylenebilir. Bu durum iki ¼lkenin de yapısal özellikleri ve karakterlerinden kaynaklanmaktadır. İki ¼lke benzer özellikleri yanında çatışan yanlarını d¼nem d¼nem pragmatik siyasetle ve b¼lgesel, k¼resel g¼lerin ve meselelerin etkisi ile aşabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında iki ¼lke, en b¼y¼k kriz d¼nemlerinden sonra bile tarihsel ve ezeli d¼řmanlık içerisinde olmayıp, meselelere ulusal çıkar odaklı bakabilmektedirler. Bu ilişki biçimi kendisine öz¼g¼ bir durum olup çok az iki ¼lke arasında g¼r¼lebilmektedir. Sonuç olarak Türkiye ve İsrail'in, tarihin, sosyo-k¼lt¼rel yapılarının ve b¼lgesel konumları gereği bu ilişki biçimini s¼rd¼recekleri d¼ř¼n¼lmektedir.

Etik Beyan

“Soğuk Savaş Sonrası Siyasi, Sosyo-Ekonomik ve Askeri Açından Türkiye-İsrail İlişkileri” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Aytürk, İ. (2012). Türkiye-İsrail ilişkileri. İçinde Faruk Sönmezoğlu, Nurcan Özgür Baklacioğlu ve Özlem Terzi (Der.), *Türkiye – İsrail İlişkileri*, 21. yüzyılda Türk dış politikasının analizi. (s.617-637). İstanbul: Der Yayınları.
- Balcı, A. (2011). Türkiye'nin dış politikası ve İsrail: 1990'lar ve 2000'lere ilişkin bir karşılaştırma. *Ortadoğu Etütleri* 2, 117-136.
- Baş, A. (2018). Soğuk savaş döneminde Türkiye İsrail ilişkileri (1948-1991). *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, 3 (Kış), 92-122.
- Bölükbaşı, Y.Z. (2011). Türkiye-İsrail ilişkileri. İçinde Murat Ercan, *Değişen dünyada Türk dış politikası*. (s. 201-248.). Ankara: Nobel Yayınları.
- Ceyhun, Ç. (2019). Paryanın hegemonyası: Arap Baharı prizmasından İsrail'in ortadoğu politikaları. İçinde Tarkan Oğuzlu ve Ceyhun Çiçekçi (Ed.) *Küresel ve bölgesel güçlerin ortadoğu politikaları: Arap Baharı ve sonrası* (s. 201 – 243). Ankara: Nobel Yayınları.
- Choueiri, Youssef Ö. (2012). *Ortadoğu tarihi: Dini, siyasi, kültürel ve ekonomik perspektiften*, İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Cleveland, W. (2008). *Modern ortadoğu tarihi*. İstanbul: Agora Kitaplığı
- Coşkun, B. B. (2010). İran-İsrail ekseninde Türk dış politikasının analizi. İçinde Cüneyt Yenigün ve Eftan Efeğil (Ed.), *Türkiye'nin değişen dış politikası* (s.451-467). Ankara: Nobel Yayınları.
- Coşkun, B.B. (2012). Arab Baharının gölgesinde İsrail - Filistin sorunu ve Türkiye - İsrail ilişkileri. *Ortadoğu Analiz*, 4(42), 28-34.
- Çiçekçi, C. (2018). *Arap Baharı sonrası İsrail dış politikası : Kavram, bağlam, praik ve kuram*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Daniel, G. (2016). *İsrail: A concise history of nation reborn*. New York: Ecco.
- Erendor, M., Kadirşaeva, A. ve Duman, L. (2022). Turkey-Israel relations in the context of the Syrian crisis. *Revista Universidad y Sociedad*, 14 (S1), 229-236.
- Erhan, Ç. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2001a). Arap olmayan devletlerle ilişkiler. İçinde Baskın Oran (Ed.), (Cilt I: 1919-1980), *Türk dış politikası: kurtuluş savaşından bugüne, olgular, belgeler, yorumlar* (s. 641-648). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erhan, Ç. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2001b). Arap olmayan devletlerle ilişkiler. İçinde Baskın Oran (Ed.), (Cilt I: 1919-1980), *Türk dış politikası: kurtuluş savaşından bugüne, olgular, belgeler, yorumlar* (s. 796-801). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erhan, Ç. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2001c). Arap olmayan devletlerle ilişkiler. İçinde Baskın Oran (Ed.), (Cilt II: 1980-2001), *Türk dış politikası: kurtuluş savaşından bugüne, olgular, belgeler, yorumlar* (s. 149-152). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erhan, Ç. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2001d). Arap olmayan devletlerle ilişkiler. İçinde Baskın Oran (Ed.), (Cilt II: 1980-2001), *Türk dış politikası: kurtuluş savaşından bugüne, olgular, belgeler, yorumlar* (s. 568-579). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erkmen, S. (2005). 1990'lardan günümüze Türkiye-İsrail stratejik işbirliği. *Uluslararası İlişkiler*, 2(7), Güz, 157-185.
- Garaudy, R. (2021). *İsrail sorunu*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Goldschmidt, A. ve Davidson, L. (2011). *Kısa ortadoğu tarihi*, İstanbul: Doruk Yayınları.
- Hale, W.(2003). *Türk Dış Politikası: 1774-2000*, İstanbul: Mozaik Yayınları.
- Karaman, H. (2022). The Octopus: The human trafficking and terror nexus of the PKK. *Terörizm ve Radikalleşme Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 348-366.
- Karaman, H. (2018). The discussion on the September 11 terrorist attacks under the concept of crimes against humanity. *Karşibir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 130-146.
- Kasapoğlu, C. (2012). The Turkish-Israeli Relations Under Davutoğlu Doctrine in Turkish Foreign Policy, *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 1-20.
- Keleşoğlu, E. (2014). İsrail'in dış politikası. İçinde Faruk Sönmezoğlu ve Faruk Erler Bayır (Der.), *Dış politika karşılaştırmalı bir bakış*, (s.421-463). İstanbul: Der Yayınları.
- Koç, Y. (2021). Türkiye-İsrail ilişkileri (1990-2000). *Kare*, 12, 211-247.
- Kutlu, M. M. (2018). İsrail ulusal güvenlik stratejisinin temel ilkeleri. İçinde Veysel Kurt (Ed.), *Ortadoğuda ulusal güvenlik stratejileri*, (s. 63 – 101), İstanbul: Seta Yayınları.
- Lewis, B. (2017). *Ortadoğu: İki bin yıllık ortadoğu tarihi*, İstanbul: Arkadaş Yayınları.
- Mansfield, P. (2012). *Ortadoğu tarihi*, İstanbul: Say Yayınları

- Özcan, G. (2002). İsrail güvenlik anlayışında dönüşüm: Ufuk ötesi tehditler ve Türkiye. İçinde Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel (Ed.), *Türkiye'nin komşuları*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Özcan, G. (2005). *Türkiye-İsrail ilişkilerinde dönüşüm: güvenliğin ötesi*. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Özcan, G. (2016). Türkiye İsrail ilişkileri. İçinde Faruk Sönmezoglu (Ed.), *XX. yüzyılda Türk dış politikasının analizi*. (s.801-828). İstanbul: Der Yayınları.
- Özcan, G. (2018). The JDP's changing discursive strategies towards Israel: Rhetoric vs. reality. *Uluslararası İlişkiler*, 15 (57), 19-32.
- Rivlin, P. (2019). Economic relations between Israel and Turkey. İçinde A. Sever and O. Almong (ed.) *Contemporary İsraili-Turkish relations in comparative perspective*, New York: Springer (177-193).
- Salık, N. (2014). Syrian foreign policy from independence to the Baathist coup, 1946-1963, (With a Preface by Prof. Dr. Meliha Benli Altunışık), Ankara: Orion Yayınları.
- Salık, N. (2020). İki darbe arasında Türkiye'nin Suriye politikası (1960-1980). Ankara: Nobel Yayınları
- Salık, N. (2018). Baas rejiminin patikası: Suriye krizine tarihsel sosyolojik bir yaklaşım. İçinde H. Mustafa Eravcı (Ed.), *Suriye: Tarih, Siyaset, Dış Politika*, M. Eravcı (eds.), Ankara: TTK Yayınları (s.125-145)
- Salık, N. (2016a). Modern Suriye'de toplum ve siyaset: 1946-2000. İçinde Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık (Ed.), *Bağımsızlıktan arap baharına Suriye: İç ve dış politika*, Ankara: Nobel Yayınları (s.1-28).
- Salık, N. (2016b). Osmanlı idaresi ve Fransız manda yönetimi altında Suriye. İçinde Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık (Ed.), *Bağımsızlıktan Arap Baharına Suriye: İç ve dış politika*, Ankara: Nobel Yayınları (s.31-65).
- Sarıaslan, F. (2019). Türkiye-İsrail ilişkilerinde değişmeyen dinamik: Ekonomi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 74 (4), 1065-1102 . DOI: 10.33630/ausbf.536442
- Shapira, A. (2015). *İsrail: A History*, London: W&N
- Uzer, U. (2011). Türkiye-İsrail ilişkilerinde bunalım. *Ortadoğu etütleri*, 2(2), 137-168.
- Ülgül, M. (2019) "The decline of the 'Syrian Effect' in Turkish-Israeli relations", *Uluslararası İlişkiler*, 16(62), 135-148, DOI: 10.33458/uidergisi.588957.
- Tüysüzoglu, G. (2014). Değişen bölgesel denklemler ışığında Türkiye-İsrail ilişkilerinde işbirliğini tetikleyen unsurlar. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 588-609 . DOI: 10.15869/itobiad.07446.
- Yeşil, N. (2013). Ortadoğu'yla İlişkiler. İçinde Baskın Oran (Ed.), *Türk dış politikası: Kurtuluş savaşından bugüne, olgular, belgeler, yorumlar* (Cilt III: 2001-2012), (s. 401-462), Ankara: İletişim Yayınları.
- Yılmaz, M. E. (2008). Turkey-Israel relations in the post-cold war era, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(10), 162-171.
- Yılmaz, T. (2009). *Uluslararası politikada ortadoğu*, Ankara: Barış Kitap.
- Walt, S. M, Mearsheimer, J. (2014). *İsrail Lobisi ve ABD Dış Politikası*, İstanbul: Zodyak Kitap

EXTENDED SUMMARY

Turkey-Israel relations, which are based on a deep-rooted history, have left behind many important periods, processes and events from the past to the present. Bilateral relations, going back to the Ottoman period, gained an institutional character with the establishment of Israel in 1948 and Turkey's recognition of Israel in 1949. Bilateral relations have experienced important breaking moments both in the Cold War period and in the post-Cold War period. In this study, Turkey-Israel relations are discussed from the political, socio-economic and military perspectives after the Cold War. Looking at the relations periodically, it can be seen that strategic cooperation, stagnation and political and economic issues can progress together at different levels. During the Cold War period, Turkey-Israel relations faced a series of ups and downs. In the 1950s, both countries acted together with the Western camp and shared the concerns arising from the Soviet influence in the region, and this situation increased the opportunities for cooperation. Joint military cooperation and intelligence sharing have strengthened bilateral relations. Bilateral relations began to progress negatively after the mid-1960s compared to the 1950s. While Turkey was dealing with the Cyprus issue on the one hand, its relations with the USA deteriorated after the Johnson letter, on the other hand, after the 1967 Arab-Israeli War, the Six-Day War both supported the Cyprus issue and was not affected by the oil embargo of the Arab states, and the rising parties in domestic politics criticized Israel. It started to follow a policy close to the Arab states and criticised Israel for reasons such as This stagnation that continued throughout the 1970s, this time in the 1980s, Israel's unilateral policies on the Palestinian issue adversely affected Turkey-Israel relations. This situation continued until the end of the 1980s, with the end of the Cold War, Turkey-Israel relations evolved into a period of revival. The end of the Cold War, the disappearance of the Soviet Union, and the revival of the Israel-Palestine Peace Process started a period of recovery and revival in Turkey-Israel relations. There are reasons for this situation such as relations with the USA, Turkey's EU accession process and its willingness to pursue an active foreign policy. The period between 1990-2002 represents an active process in Turkey-Israel relations in terms of political, economic, military and socio-cultural aspects. Mutual agreements in military and economic terms caused the period between 1996 and 1999 to be defined as "strategic cooperation" or "golden years in relations". The period between 1999-2002, Turkey's EU

process, the coming to power of the Justice and Development Party, civil reforms and the decline of the military elite's power in politics, etc. For these reasons, it can be defined as a stationary period again. It is thought that Türkiye-Israel relations after 2002 can be handled in three periods. Even though the period between 2002-2008, the Second Intifada and the occupation of Iraq was influenced by Turkey-US relations and carries the legacy of the period between 1999-2002 and experienced political crises, Turkey-Israel economic relations continued increasingly. This period was a period when both sides wanted to maintain military and economic relations despite the crises in the Palestine Question and the tensions in the Middle East. The period between 2008 and 2015 shows a break in Türkiye-Israel relations. Israel's military operations in Gaza strengthened the anti-Israeli rhetoric in Turkey, which led to crises such as the "low seat crisis" and the "Mavi Marmara Raid". After the Mavi Marmara Raid, relations were severed and remained at the lowest level politically and diplomatically. However, with the initiatives of the USA, in March 2013, Israel accepted an apology from Turkey and accepted the compensation demand for the victims of the Mavi Marmara Raid and made an agreement in 2016, and the recovery process in the relations started. Despite the recovery trend in Turkey-Israel relations after 2015, the USA's recognition of Jerusalem as Israel's capital in 2018 and its desire to move its embassy from Tel Aviv to Jerusalem again caused tension in Turkey-Israel relations. Although bilateral relations have remained at a low level politically after 2018, they have managed to protect themselves relatively economically. The event that will cause a revival in bilateral relations is after Russia invades Ukraine, Europe's search for alternative ways to reduce the West's dependence on Russia, and the pipeline of natural gas reserves in Israel's Tamar and Leviathan regions in the Eastern Mediterranean to the West. Turkey's geopolitics comes to the fore at the point of transportation with lines. In this process, with the initiatives of the USA and other actors, Turkey-Israel relations started to recover in 2021. In other words, economic interests once again played a role in the recovery of the political situation.